

เดียวกัน ส่วนปัญหาด้านนอกเกี่ยวกับสังคมมีส่วนหนึ่งเกี่ยวข้องกับธรรมชาติของมนุษย์ เมื่อยังเป็นมนุษย์ ก็จะมีลักษณะปัญหาเช่นนั้น แต่ส่วนอื่น ๆ นอกจากนั้นเกี่ยวข้องกับปัจจัยอย่างอื่น ๆ ในสภาพแวดล้อม ซึ่งแตกต่าง ๆ กันไปในส่วนรายละเอียดได้อย่างมากมายตามกาลและเทศะ โดยอาศัยความเป็นจริงเช่นนี้ จึงเป็นธรรมชาติอยู่เองและเป็นอย่างที่เราควรจะเป็นว่า พระพุทธเจ้าทรงสอนเกี่ยวกับการแก้ปัญหาภายในทางจิตปัญญาเป็นหลัก และมีคำสอนด้านนี้มากมาย ส่วนการแก้ปัญหาภายนอก ด้านคำสอนระดับศีล ทรงสอนแต่หลักกลาง ๆ ที่เนื่องด้วยธรรมชาติของมนุษย์ เช่น การไม่ควรทำร้ายเบียดเบียนกันทั้งทางชีวิตร่างกาย ทรัพย์สิน สิ่งหวงแหวน ด้วยกายหรือด้วยวาจา และการช่วยเหลือเกื้อกูลกันเป็นต้น ส่วนรายละเอียดนอกเหนือจากนั้น เป็นเรื่องแตกต่างกันไปตามปัจจัยอื่น ๆ ในสภาพแวดล้อมที่เกี่ยวข้องของ ต่างถิ่นต่างยุคสมัยไม่มีเหมือนกัน เป็นเรื่องของมนุษย์ที่รู้หลักการทั่วไปของการแก้ปัญหาแล้วจะฟังวาง หลักเกณฑ์วิธีการจัดการแก้ไขตามเหตุปัจจัยที่เกี่ยวข้องนั้น ๆ ไม่ใช่เรื่องที่จะไปวางบทบัญญัติไว้ให้มนุษย์ เป็นการตายตัว ว่าที่จริงในทางปฏิบัติก็มีตัวอย่าง ที่พระพุทธเจ้าทรงวางระบบการแก้ปัญหาของมนุษย์ ในด้านภายนอกคือในทางสังคมไว้ คือสังคมสงฆ์หรือภิกษุสงฆ์ที่ได้ทรงตั้งขึ้นเอง พระองค์ได้ทรง บัญญัติวินัยซึ่งเป็นระบบการแก้ปัญหาจากด้านนอก ในแง่สังคมไว้เป็นอันมาก ให้เหมาะกับความมุ่งหมายจำเพาะของการมีสังคมสงฆ์นั้น และให้เหมาะกับการดำรงอยู่ด้วยดีของสังคมสงฆ์ท่ามกลางสภาพแวดล้อมของท้องถิ่นและยุคสมัยนั้น ผู้ศึกษาพุทธศาสนาในสมัยปัจจุบัน มักมองข้ามวินัยไป ถ้าเข้าใจ สาระของวินัยแล้ว จะมองเห็นแนวความคิดของพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับการแก้ปัญหาภายนอกในระดับ สังคมได้ ขอย้ำว่าถ้าไม่ศึกษาพระวินัยปิฎก (เฉพาะอย่างยิ่งส่วนนอกปาติโมกข์) จะไม่อาจเข้าใจแนว ความคิดทางสังคมของพระพุทธศาสนาได้เลย เป็นการไม่สมเหตุผลที่จะให้พระพุทธเจ้าทรงวางระบบ ที่มีรายละเอียดไว้พร้อมให้แก่ชุมชนอื่น โดยไม่คำนึงถึงปัจจัยที่เป็นตัวแปรของต่างถิ่นต่างสมัยนั้น ๆ ผู้ที่ เข้าใจสาระสำคัญของหลักการนี้แล้ว ย่อมจะจัดวางระบบสำหรับจัดการกับปัญหาและเรื่องราวในสังคม แห่งยุคสมัยของตนได้เอง ดังเช่นพระเจ้าอโศกมหาราช เมื่อจะทรงสถาปนาธรรมวิชัยในราชอาณาจักร คำสอนของพระพุทธศาสนา ที่เกี่ยวกับปัญหาด้านในของจิตปัญญา พระองค์ก็ย่อมไม่ต้องทรงแตะต้องอีก เพียงแต่ส่งเสริมให้เผยแพร่คำสอนที่แท้จริงด้วยวิธีและทำนองที่สอดคล้องกับกาลสมัย แต่ส่วนเรื่อง ภายนอกด้านสังคม พระองค์นำแต่คำสอนที่เป็นกลาง ๆ มาตั้งเป็นหลัก แล้วทรงจัดวางระบบแบบแผน วิธีปกครองและดำเนินกิจการต่าง ๆ ขึ้นใหม่ให้ได้ผลสำหรับยุคสมัยนั้น หรืออย่างไรในประเทศไทย ตาม ขัตติยราชประเพณีในทางการปกครอง นำเอาคำสอนทางพุทธศาสนาเกี่ยวกับหน้าที่และคุณธรรมของ พระมหากษัตริย์ ส่วนที่เป็นกลาง ๆ คือ ทศพิธราชธรรม (10) จักรวรรดิวัตร 12 ราชสังคหวัตถุ 4 และพลังของพระมหากษัตริย์ 5 มาวางเป็นหลักและแปลความหมายให้เข้ากับยุคสมัย ส่วนระบบบริหาร ราชการเป็นต้น ก็จัดวางขึ้นให้เหมาะสมกับถิ่นและยุคสมัยนั้น ดังนี้ เป็นต้น

— โดยความเป็นเอกหรือความชำนาญพิเศษ: การแก้ปัญหาจากภายนอกหรือทางด้านสังคมนั้น นอกจากขึ้นต่อปัจจัยเกี่ยวกับสภาพแวดล้อม ที่ต่างกันของถิ่นและยุคสมัยแล้ว ยังมีศิลปวิทยาการและระบบ

การอื่น ๆ เอาใจใส่เป็นเจ้าของเรื่องกันอยู่อีกมากมาย แต่ในทางตรงข้าม ปัญหาเกี่ยวกับชีวิตด้านในทางจิต ปัญญาของมนุษย์กลับได้รับความเอาใจใส่จากศิลปวิทยาการทั้งหลายน้อยกว่า และเป็นแดนที่ศิลปวิทยาการทั้งหลายเข้าไม่ค่อยถึง พระพุทธศาสนาถือปัญหาในระดับนี้เป็นเรื่องสำคัญที่ควรเอาใจใส่มากด้วย ยิ่งถูกวงการอื่นทอดทิ้ง ก็ยิ่งควรเอาใจใส่มาก และเป็นแดนที่พุทธศาสนาเข้าถึงเป็นพิเศษด้วย

— โดยความลึกซึ้ง ยาก และเป็นแก่นแท้ของชีวิต: ปัญหาทางจิตปัญญา เป็นเรื่องลึกซึ้งละเอียดอ่อน เข้าใจยากกว่าปัญหาภายนอกทั้งหลายเป็นอันมาก ถ้าเรื่องราวภายนอกใช้เวลาอธิบายหรือชี้แจงสัก 1 ชั่วโมง เรื่องทางจิตปัญญาบางที่อาจต้องใช้เวลาอธิบายสัก 10 ชั่วโมง และต้องเน้นต้องย้ำกันอยู่เรื่อย ๆ การมีคำสอนด้านนี้ในอัตราที่สูงกว่าคำสอนเกี่ยวกับปัญหาภายนอกจึงเป็นเรื่องธรรมดา อีกประการหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงถือว่าประโยชน์ทางจิตปัญญานี้เป็นแก่นสารเนื้อแท้ของชีวิตมนุษย์ เมื่อเกิดมามีชีวิตแล้ว ก็ควรพยายามให้ได้ให้ถึงไม่ให้อายุสั้นชีวิตไปเปล่า และคนก็ไม่ใคร่มองเห็น จึงเป็นธรรมดาที่จะต้องทรงเน้นย้ำมาก ส่วนประโยชน์ด้านภายนอก คนทั้งหลายเขาใฝ่ปรารถนากันอยู่แล้ว ถึงไม่ไปย้ำอีก ก็พอแก่การอยู่แล้ว

— โดยความเนื่องถึงกันแห่งทุกด้านของชีวิต: ความจริงปัญหาของมนุษย์ไม่ว่าด้านนอกหรือด้านใน ก็กระเทือนถึงกันทั้งหมด และในการแก้ปัญหาแต่ละอย่างไม่ว่านอกภายใน ชีวิตทุกด้านของมนุษย์ก็ต้องเข้าเกี่ยวข้องด้วยทั้งนั้น ยิ่งมาคำนึงว่าชีวิตด้านในของมนุษย์เป็นหลักยืนอยู่ และเป็นพื้นฐานสำคัญอยู่ในส่วนลึก มีอิทธิพลต่อการแก้ปัญหาภายนอกอย่างมาก เช่น เมื่อจิตใจลุ่มหลงมัวเมา ก็มองปัญหาไม่ตรงตามความเป็นจริง เมื่อกระแสความคิดและปัญญาถูกอิทธิพลของอวิชชาตัณหาครอบงำ หรือถูกตัณหามานะทิฏฐิบิดเบือน ชักให้เอนเอียง ก็ไม่อาจพิจารณาปัญหาอย่างถูกต้อง นอกจากแก้ผิดพลาด บางที่อาจขยายปัญหาหรือเพิ่มปัญหาใหม่ขึ้นอีกก็ได้ ดังนั้น การชำระจิตและการทำปัญญาให้บริสุทธิ์ ไม่บิดเบือนไม่เอนเอียง จึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการแก้ปัญหาทุกอย่างทั้งภายนอกและภายในทุกถิ่นทุกสมัย ถ้ามนุษย์แก้ปัญหาไม่ถึงระดับนี้ ก็ไม่มีทางจะแก้ปัญหาแม้แต่ระดับสังคมหรือภายนอกให้ได้ผลแท้จริงได้ ถ้าแก้ปัญหาพื้นฐานระดับจิตปัญญานี้ได้ การแก้ปัญหาภายนอกก็จะง่ายขึ้นอย่างมาก มนุษย์จะมีความพร้อมในการแก้ปัญหาขึ้นอีกมาก พุทธศาสนาเน้นการแก้ปัญหาถึงขั้นพื้นฐาน คือ ถึงระดับแห่งจิตปัญญาดังที่กล่าวมาแล้ว

— โดยความต่างแห่งระดับการดำเนินชีวิต: พระพุทธศาสนาถือว่า สังคมประกอบด้วยมนุษย์ที่มีพัฒนาการทางจิตปัญญาในระดับต่าง ๆ กัน นอกจากนั้นยังมีสังคมย่อยหรือชุมชนต่าง ๆ ซ้อนอยู่ภายใน ซึ่งเปิดโอกาสให้ผู้สมัครใจเข้าไปดำรงชีวิตในระดับที่แตกต่างกัน เช่น มีสังคมคฤหัสถ์กับสังคมสงฆ์ เป็นต้น ชีวิตในสังคมคฤหัสถ์เน้นด้านความสัมพันธ์ทางสังคม และการทำงานหาเลี้ยงชีพ ส่วนชีวิตในสังคมสงฆ์เน้นด้านจิตปัญญา เมื่อมองดูสังคมสงฆ์ แม้ว่าจะมีวินัยที่ใช้วิธีแก้ปัญหาจากแง่ของสังคม แต่ว่าโดยการเปรียบเทียบ ก็ยังเน้นด้านจิตปัญญาข้างในมากกว่า และเน้นด้านนอกน้อยกว่าสังคมคฤหัสถ์ โดยนัยนี้ ถ้าใครจะดูคำสอนสำหรับภิกษุแล้ว เอาเป็นมาตรฐานวัดว่าพุทธศาสนาสอนให้คนทั่วไปใช้ชีวิต

แก้ปัญหาอย่างนั้น ย่อมไม่เป็นการถูกต้อง

หันกลับไปอยู่อีกครั้งหนึ่งว่า พระพุทธศาสนาสอนให้แก้ปัญหาของมนุษย์โดยมนุษย์เอง ที่ตรงตัวเหตุปัจจัย และเหตุเช่นนี้อย่างเป็นกลาง ๆ ไม่ได้จำกัดจำเพาะว่าจะแก้แต่ข้างใน หรือแก้แต่ข้างนอก คือแล้วแต่เหตุปัจจัย ควรจะย้อนกลับออกไปด้วยซ้ำว่า ศิลปวิทยาและระบบการทั้งหลายเท่าที่มีอยู่นี้ต่างหากที่มีกุ่มงแต่จะแก้ปัญหาที่ข้างนอกอย่างเดียวกันเดียว มองข้ามการแก้ปัญหาด้านภายในไปอย่างแทบจะสิ้นเชิง อันนับว่าเป็นการแก้ปัญหาที่ไม่สมบูรณ์ อาจพูดอีกอย่างหนึ่งว่า การแก้ปัญหาตามหลักพระพุทธศาสนานั้น ไม่ใช่แก้ที่ข้างนอกหรือแก้ที่ข้างในอย่างเดียว แต่ให้แก้ตั้งแต่ข้างในออกมาทีเดียว หมายความว่า มิใช่จะแก้แต่ข้างนอกอย่างเดียว ต้องแก้ข้างในด้วย คือ แก้หมด แก้ที่เหตุปัจจัย ไม่ว่าข้างนอกหรือข้างใน.

คุณค่าที่เด่นของอริยสัจ

หลักอริยสัจ นอกจากเป็นคำสอนที่ครอบคลุมหลักธรรมทั้งหมดในพระพุทธศาสนา ทั้งภาคทฤษฎีและภาคปฏิบัติ ดังกล่าวมาแล้ว ยังมีคุณค่าเด่นที่น่าสังเกตอีกหลายประการ ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้ :-

1. เป็นวิธีการแห่งปัญญา ซึ่งดำเนินการแก้ไขปัญหามาตรับระบบแห่งเหตุผล เป็นระบบวิธีแบบอย่าง ซึ่งวิธีการแก้ปัญหาใด ๆ ก็ตาม ที่จะมีคุณค่าและสมเหตุผลจะต้องดำเนินไปในแนวเดียวกันเช่นนี้
2. เป็นการแก้ปัญหาและจัดการกับชีวิตของตน ด้วยปัญญาของมนุษย์เอง โดยนำเอาหลักความจริงที่มีอยู่ตามธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ ไม่ต้องอ้างอำนาจดลบันดาลของตัวการพิเศษเหนือธรรมชาติ หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ใด ๆ
3. เป็นความจริงที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของคนทุกคน ไม่ว่ามนุษย์จะเติบโตออกไปเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับสิ่งที่อยู่ห่างไกลตัวกว้างขวางมากมายเพียงใดก็ตาม แต่ถ้าเขายังจะต้องมีชีวิตของตนเองที่มีคุณค่า และสัมพันธ์กับสิ่งภายนอกเหล่านั้นอย่างมีผลดีแล้ว เขาจะต้องเกี่ยวข้องและใช้ประโยชน์จากหลักความจริงนี้ตลอดไป
4. เป็นหลักความจริงกลาง ๆ ที่ติดเนื่องอยู่กับชีวิต หรือเป็นเรื่องของชีวิตเองแท้ ๆ ไม่ว่ามนุษย์จะสร้างสรรค์ศิลปวิทยาการ หรือดำเนินกิจการใด ๆ ขึ้นมาเพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาความเป็นอยู่ของตน และไม่ว่าศิลปวิทยาการ หรือกิจการต่าง ๆ นั้น จะเจริญขึ้น เสื่อมลง สูญสลายไป หรือเกิดมีใหม่มาแทนอย่างไร ๆ ก็ตาม หลักความจริงที่เรียกว่าอริยสัจนี้ก็คงยืนยง ใหม่ และใช้เป็นประโยชน์ได้ตลอดทุกกาล

สรุป “พุทธธรรม” ลงในอริยสัจ

เนื้อความและโครงเรื่องของหนังสือ “พุทธธรรม” นี้ แม้จะดูเหมือนแปลกไปจากคัมภีร์และตำราต่าง ๆ เท่าที่มีอยู่ในหลายส่วนและหลายลักษณะ แต่ความจริงแล้วก็ดำเนินอยู่ในหลักการเดิมที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศไว้ คืออริยสัจ 4 นั่นเอง มิได้ผิดแปลกไปแต่ประการใด เพื่อให้เห็นชัด จึงขอจัดโครงเรื่องของหนังสือลงในหลักอริยสัจ 4 ดังนี้

ภาค 1 มัชฌิมนธรรมเทศนา

หมวด 1 ทุกข์

บทที่ 1: ชีวิตคืออะไร ?	ชั้น 5
บทที่ 2: ชีวิตคืออะไร ?	อายตนะ 6
บทที่ 3: ชีวิตเป็นอย่างไร ?	ไตรลักษณ์

หมวด 2 สมุทัย

บทที่ 4: ชีวิตเป็นไปอย่างไร ?	ปฏิจจนุปบาท
บทที่ 5: ชีวิตเป็นไปอย่างไร ?	กรรม

หมวด 3 นิโรธ

บทที่ 6: ชีวิตควรให้เป็นอย่างไร ?	นิพพาน
บทที่ 7: ชีวิตควรให้เป็นอย่างไร ?	ประเภทและระดับแห่งนิพพานและผู้บรรลุนิพพาน
บทที่ 8: ชีวิตควรให้เป็นอย่างไร ?	ข้อควรทราบเพิ่มเติมเพื่อเสริมความเข้าใจ
บทที่ 9: ชีวิตควรให้เป็นอย่างไร ?	หลักการสำคัญของการบรรลุนิพพาน
บทที่ 10: ชีวิตควรให้เป็นอย่างไร ?	บทสรุป
บทที่ 11: บทความประกอบที่ 1:	ชีวิตและคุณธรรมพื้นฐานของอารยชน
บทที่ 12: บทความประกอบที่ 2:	ศีลกับเจตนาธรรมทางสังคม
บทที่ 13: บทความประกอบที่ 3:	เรื่องเหนือสามัญวิสัย
บทที่ 14: บทความประกอบที่ 4:	ปัญหาเกี่ยวกับแรงจูงใจ
บทที่ 15: บทความประกอบที่ 5:	ความสุข

ภาค 2 มัชฌิมาปฏิปทา

หมวด 4 มรรค

บทที่ 16: ชีวิตควรเป็นอยู่อย่างไร ?	บทนำของมัชฌิมาปฏิปทา
บทที่ 17: ชีวิตควรเป็นอยู่อย่างไร ?	บุพภาคของการศึกษา 1: ปรัตติโมสสะ-กัลยาณมิตร
บทที่ 18: ชีวิตควรเป็นอยู่อย่างไร ?	บุพภาคของการศึกษา 2: โยนิโสมนสิการ
บทที่ 19: ชีวิตควรเป็นอยู่อย่างไร ?	องค์ประกอบของมัชฌิมาปฏิปทา 1 หมวดปัญญา
บทที่ 20: ชีวิตควรเป็นอยู่อย่างไร ?	องค์ประกอบของมัชฌิมาปฏิปทา 2 หมวดศีล
บทที่ 21: ชีวิตควรเป็นอยู่อย่างไร ?	องค์ประกอบของมัชฌิมาปฏิปทา 3 หมวดสมาธิ
	บทสรุป
บทที่ 22: บทสรุป:	อริยสัจ 4

ส่วนเนื้อความที่ดูแปลกไป โดยเฉพาะข้อธรรมที่มีชื่อไม่ค่อยคุ้นหู เช่น ปรัตโฆสะ กัลยาณเมตร และโยนิโสมนสิการ เป็นต้น พร้อมทั้งแง่ด้านที่ไม่ชินตาของหลักธรรมต่าง ๆ ที่รู้จักกันดีอยู่แล้ว มีหลายอย่างที่ได้นำมาอธิบายเป็นพิเศษในหนังสือนี้ ทั้งที่ในหนังสือทางธรรมทั่วไปไม่ค่อยมีการกล่าวถึง ฟังเข้าใจว่า ข้อธรรมและแง่แห่งความหมายเหล่านั้น ความจริงเป็นสิ่งที่ท่านกล่าวถึงบ่อย ๆ ในพระไตรปิฎก แต่อาจเป็นได้ว่าในบางยุคบางสมัย ไม่มีเหตุที่ท่านจะต้องยกขึ้นเน้นย้ำหรือกล่าวถึงเป็นพิเศษ จึงเห็นห่างเลือนลงไป การมีเนื้อความเช่นนั้นมาปรากฏอย่างแปลกตาในหนังสือนี้ ฟังเข้าใจว่าเกิดจากการพิจารณาเห็นว่า บัดนี้ถึงเวลาที่ควรจะสนใจข้อธรรมและแง่ความหมายเหล่านั้นให้มากเป็นพิเศษ หรืออย่างน้อยมากขึ้นกว่าเดิม ในทำนองเดียวกัน บางท่านก็อาจสังเกตเห็นว่า คำสอนบางอย่างบางแง่ที่เคยเน้นย้ำขยายความโดยพิสดารในบางสมัย ก็มีได้เป็นจุดเด่นที่เน้นย้ำในหนังสือนี้ อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนหนังสือนี้มีความมั่นใจพอสมควรว่า อัตราส่วนแห่งเนื้อความเกี่ยวกับข้อธรรมและแง่ความหมายของหลักคำสอนต่าง ๆ ที่กล่าวถึงในหนังสือนี้ ใกล้เคียงมากกับอัตราส่วนที่เป็นจริงในพระบาลี คือพระไตรปิฎกที่เป็นแหล่งคำสอนหลักแต่ดั้งเดิม.